

УДК 811.111'367:81'22+82-1(73)

ЛІНГВОКОГНІТИВНІ ОСОБЛИВОСТІ СИНТАКСИЧНОГО ВИСУНЕННЯ В ТЕКСТАХ СУЧАСНОЇ АМЕРИКАНСЬКОЇ ПОЕЗІЇ

У сучасній стилістиці, поезиці та літературознавстві елементи поетичного тексту, які привертають увагу читача своєю формальною або смисловою організацією, пов'язуються з поняттям висунення. Останнє є категорією художньою, притаманною літературним творам загалом та віршованим зокрема. Висунення тісно пов'язане з поняттям очуднення [6, с. 15] та актуалізації [4, с. 31], що спричиняють деавтоматизацію сприйняття читачем відрізків художнього твору, створюючи ефект їх “відчуженості” [5, с. 35]. Поняття синтаксичного висунення відповідно співвідноситься із синтаксичним рівнем поетичного тексту і реалізується за допомогою базових синтаксичних одиниць – словосполучень і речень.

Інтерес до синтаксично висунених одиниць віршованих творів простежується ще в теорії формальної школи, найпомітнішим представником якої є В.Б. Шкловський [6, с. 15]. Основним засобом синтаксичного висунення формалісти визнають прийом ускладненої форми, який може досягатися заміною прямого порядку слів на зворотний, відокремленням синтаксичних елементів у межах поетичного твору, їх дистантним розташуванням тощо. Центральне місце відводиться прийомам паралелізму, порівняння, симетрії та зчепленню, тобто появи схожих за своєю будовою частин синтаксичного ланцюжка [7, с. 34-36].

Таке тлумачення синтаксичного висунення підхоплюється і в подальшому розвивається структуралістами. Визнаючи слідом за формалістами самозначущість синтаксичних одиниць поетичного тексту, представники празького гуртка вказують на здатність останніх до актуалізації – такого

використання мовних засобів, що “звертає увагу само по собі й сприймається як незвичайне, позбавлене автоматизму, деавтоматизоване” [1, с. 66]. Завдяки зв’язкам із ритмічною і семантичною структурами поетичного тексту, синтаксичні одиниці мають “необмежену можливість актуалізації” [4, с. 31], що виражається різноманітними варіантами їх формальної організації, появою специфічних синтаксичних форм (напр., складних речень з різними видами підрядності), не властивих у їх термінології “побутовій, народній мові” [там само, с. 27].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Стрімкий розвиток когнітивної стилістики і когнітивної поезики, нових наукових напрямів, представники яких зорієнтовані на дослідження процесів сприйняття й інтерпретації читачем художніх текстів [9; 12; 15; 16], надав поштовх формуванню лінгвокогнітивного підходу до тлумачення висунення. На відміну від попередніх лінгвістичних і літературознавчих студій, які обмежувалися розглядом змісту й форми поетичних творів, когнітивні поетологи зорієнтовані на опис психологічних аспектів висунення, його ролі у створенні й інтерпретації художнього тексту [8, с. 166]. Переосмислення й доповнення надбань попередніх шкіл поезики спричинило зміщення фокусу наукового інтересу у сферу когнітивної діяльності читача. Потужна теоретико-методологічна база когнітивної лінгвістики та когнітивної психології уможливила дослідження лінгвокогнітивних підвалин формування й сприйняття художніх текстів. У цьому напрямку тлумачення висунення розширюється: від фактора деавтоматизації та естетичного впливу, що створює ефект ошуканого очікування, до чинника деформації процесу сприйняття, який викликає порушення або затримання нормального перебігу когнітивних процесів (англ. violation or delay of cognitive processes) читача [9, с. 2].

Актуальність дослідження синтаксичного висунення у сучасних американських поетичних текстах зумовлена необхідністю пояснення лінгвокогнітивної природи останнього, принципів і механізмів його реалізації,

пов'язаних зі специфікою когнітивних процесів, які супроводжують породження й сприйняття синтаксичних конструкцій поетичного тексту.

Об'єктом дослідження є синтаксично висунені елементи віршованих творів, тобто словосполучення і речення, які привертають увагу читача через особливості своєї формальної організації. **Метою** даної статті є з'ясування лінгвокогнітивних механізмів синтаксичного висунення у текстах сучасної американської поезії. Це зумовлює постановку таких **завдань**: розкрити лінгвокогнітивну природу синтаксичного висунення шляхом звернення до принципу фігури і фону, встановити засоби синтаксичного висунення у текстах американської модерної і постмодерної поезії.

Під час розгляду **лінгвокогнітивних механізмів** синтаксичного висунення ми спираємося на *принцип фігури і фону*, який був уперше сформульований у межах когнітивної психології, зокрема такого її відгалуження як гештальтпсихологія [12, с. 15] і пов'язується з особливостями сприйняття людиною об'єктів та подій навколишнього середовища. Згідно з цим принципом фігура і фон співвідносяться з “когнітивною і психічною структурою (гештальтом), що характеризує людське сприйняття й інтерпретацію дійсності й не зводиться до сукупності її частин” [3, с. 185]. У цих термінах фігура є висуненим об'єктом, який знаходиться в фокусі і привертає увагу власною формою на тлі іншого об'єкта, який сприймається спостерігачем як фон [12, с. 15-16; 16, с. 21]. Висунення фігури по відношенню до фону забезпечується її знаходженням у фокусі, рухомістю й деталізованістю [8, с. 167].

Тісний зв'язок сучасної когнітивної лінгвістики і когнітивної поетики з когнітивною психологією дозволив екстраполювати принцип фігури і фону на аналіз мовного матеріалу. У цьому ракурсі сприйняття й інтерпретація літературно-художніх творів розглядається як така, що скеровується принципом фігури і фону. Текстова тканина поетичного тексту може бути витлумачена як фон, на якому виділяються певні елементи, що привертають увагу читача і можуть бути визначені як атрактори (англ. attract – притягувати,

приваблювати) [12, с. 15]. Відповідно, читач інтерпретує деякі частини тексту як більш помітні, значущі або релевантні (англ. salient), сприймаючи їх як фігуру щодо фону – решти тексту [3, с. 186].

Синтаксичний простір американського віршованого тексту нерідко стає тлом для різноманітних синтаксичних експериментів і викривлень, зумовлених ірраціональністю, непослідовністю і оригінальністю авторського сприйняття дійсності, всеохоплюючими змінами в мистецькому світогляді ХХ – початку ХХІ століття. Незвичність і оригінальність форми синтаксичних одиниць робить їх більш помітними, або синтаксично висуненими, в словесній тканині поетичного тексту. Під *синтаксично висуненими елементами* вірша у статті розуміються синтаксичні конструкції (словосполучення або речення), які привертають увагу читача через особливості своєї структурної організації: певні відхилення від правил побудови синтаксичних конструкцій, незавершеність, обірваність, неоформленість до кінця з погляду граматичних правил англійської мови, довільний порядок слів тощо. Виходячи з принципу фігури і фону, словосполучення і речення, сприймаються читачем як *синтаксичні геіштальти*, одна частина яких є *фоном*, а інша, синтаксично висунена, виступає *фігурою* конструкції, привертаючи увагу читача і закарбовуючись у його сприйнятті. Оскільки в поетичному тексті на відміну від природного мовлення існують безмежні можливості висунення, фігурою за примхою автора може ставати будь-який елемент вірша.

До сьогодні було зроблено вже декілька успішних спроб аналізу синтаксичних конструкцій у термінах фігури і фону. Так, у своїй когнітивній граматиці Р. Ленекер спирається на цей принцип під час пояснення особливостей когнітивних операцій *профілювання* (англ. profiling) і *висвічування* (англ. prominence), задіяних у породженні й сприйнятті граматичних конструкцій. Вихідним у цьому підході є положення, згідно з яким мовні знаки профілюють об'єкти й відношення між ними, тобто роблять більш помітними певні частини концептуального змісту. Так, речення профілює певний тип подій, дієслово – дію, процес, прикметник – якість тощо.

Учасники таких смислових відношень мають різний ступінь висвіченості: більш висвічений учасник співвідноситься з *траектором* (англ. *trajector*), що привертає увагу мовця через свою помітність щодо *орієнтиру* (англ. *landmark*), так би мовити менш висвіченого учасника відношень. Так, наприклад, у реченні траектор співвідноситься з підметом і є, відповідно, синтаксичною фігурою конструкції, тоді як другорядні члени речення є орієнтиром, або фоном [11, с. 288-298].

Принцип фігури і фону становить підгрунття і когнітивної семантики Л. Талмі, який на його основі пояснює формування простих і складних речень та інших граматичних конструкцій [див. 13]. У цьому напрямку частини синтаксичних конструкцій – головне речення та залежне від нього підрядне, або інші підпорядковані головному реченню компоненти на зразок дієприкметникових зворотів, відокремлень тощо – відповідно сприйматимуться як фон та фігура. Так, синтаксична конструкція *All night I wrestled with a memory / which knocked insurgent at the gates of thought* (Lowell PH, 27) є складнопідрядним реченням з підрядним означальним, в якому головне речення слугує фоном підрядного і вираженої у ньому атрибутивної характеристики, що виступає фігурою конструкції.

У ході нашого дослідження було встановлено, що синтаксичне висунення в текстах сучасної американської поезії має низку особливостей щодо формальної організації конструкцій, які акцентують увагу читача і деавтоматизують сприйняття поетичного тексту як безперервного потоку. Статусу фігури у синтаксичному просторі поетичного тексту можуть набувати синтаксичні конструкції, порядок елементів яких є незвичним – відокремлення, парентичні конструкції, повторювані елементи тощо. Проаналізуємо наступний уривок поетичного тексту Л. Хьюза:

What happens to a dream deferred?

*Does it dry up
like a raisin in the sun?
Or fester like a sore –
And then run?*

*Does it stink like rotten meat?
Or crust and sugar over –
like a syrupy sweet?
Maybe it just sags
like a heavy load.*

Or does it explode?
(Hughes ATL, 1362-1363)

Синтаксичний простір наведеного поетичного тексту побудований за допомогою прийому паралелізму – повторення риторичних запитань. Перше речення вірша, що граматично виступає питанням до підмета *What happens to a dream deferred?* слугує фоном, який налаштовує читача на сприйняття відповіді, яка логічно має надійти у наступній частині вірша. Проте риторичні питання, які містяться далі, не надають чіткої відповіді, а лише містять можливі варіанти розгортання подій. Нанизування таких синтаксичних конструкцій фокусує увагу читача і робить смисл вірша більш помітним, так би мовити висвічує його.

У сучасному американському поетичному мовленні статусу фігури можуть набувати елементи, що зазвичай слугують фоном у природній мові, якою ми послуговуємося щодня. Якщо традиційно у синтаксичній конструкції підмет речення асоціюється з фігурою [13, с. 313-314; 15, с. 260], а другорядні члени речення – з фоном, у поетичних текстах, завдяки авторським синтаксичним експериментам, останні можуть займати місце фігури. Для ілюстрації звернемося до уривку поетичного тексту Д. Мельцера, який містить інвертовану конструкцію:

*He could never accept it.
Born in Moscow, an intellectual,
America he could care for less*
(Meltzer PA, 358)

Так, у наведеному прикладі винесення лексичної одиниці *America* з позиції додатка в ініціальну позицію перед підметом і присудком простого речення, висуває смисл лексичної одиниці і привертає увагу читача. Таким чином, дана лексична одиниця попадає у фокус уваги читача поетичного тексту. Необхідність виділення цього елемента зумовлює його розташування в

позиції підмета речення, що підсилює неважливість ролі Америки в житті головного героя вірша.

Нерідко аналіз в термінах фігури і фону виявляє наявність лише фігури, яка може існувати без фону, що сприяє створенню стилістичних ефектів. Такі відношення можемо спостерігати в поетичному тексті *Trapped – У пастці*:

*Well and
If day on day
Follows, and weary year
On year. . . and ever days and years.
Well?
(Crapsey OBAR, 247)*

Аналізуючи наведений уривок, читач ніби сам потрапляє в пастку, розставлену автором поетичного тексту. Підрядне умови зі сполучником *if* слугує фоном, який налаштовує читача на очікування певного логічного наслідку через укоріненість в нашій свідомості смислових відношень умови і наслідку. Відсутність головного речення, у якому був би виражений наслідок дії, і поява риторичного питання з часткою *Well?* створює ефект ошуканого очікування. Останнє слугує фігурою, що висуває поставлене питання, яке залишається відкритим і спонукає читача замислитися над сенсом життя, яке плине день за днем і рік за роком.

Ще одним прикладом може слугувати вірш, у якому на місце фігури виходить підрядне речення. Синтаксичним конструкціям у текстах сучасної американської поезії притаманне опущення головного речення, що зумовлює порушення підпорядкованості, взаємозалежності та ієрархічності між елементами синтаксичного ланцюжка. Як наслідок, підрядні речення набувають статусу самостійних частин, які через втрату зв'язку з головною частиною конструкції, сприймаються нами як відокремлені, неповні. Такі конструкції типові для поетичного модерну й постмодерну, принципом якого є неможливість осягнення людиною логічних зв'язків між подіями. Проаналізуймо фрагмент поетичного тексту, побудований на основі синтаксичних конструкцій, які виявляють вказані трансформації:

Because I'm writing about the snow not the sentence

*Because there is a card — a visitor's card — and on that card
there are words of ours arranged in a row
and on those words we have written house, we have written
leave this house, we
have written be this house, the spiral of a house, channels
through this house
and we have written The Provinces and The Reversal and
something called the Human Poems
though we live in a valley on the Hill of Ghosts
(Palmer ОВАР, 995)*

Синтаксичний простір наведеного уривка – це складнопідрядне речення із сурядністю, в якому через відсутність головного речення, порушені причиново-наслідкові відношення. Комбінування підрядних причини (*Because I'm writing about the snow not the sentence, Because there is a card...*) та пов'язаних із ними сурядних речень з єднальними сполучниками (*and on that card there are words of ours arranged in a row, and on those words we have written house, and we have written The Provinces and The Reversal...*), сурядних речень із безсполучниковим зв'язком (*we have written leave this house, we have written be this house*) та підрядного допустового (*though we live in a valley on the Hill of Ghosts*) – це своєрідна тактика зволікання, за якої головне речення ніби відкладається автором на потім і тим самим тримає читача в напрузі. Відсутність головного речення, якому підпорядковані залежні частини, викликає ефект ошуканого очікування. В результаті під час сприйняття цієї конструкції у свідомості читача активується лише фігура конструкції, яка утримує увагу читача під час читання поетичного уривку. Внаслідок цього конструкція сприймається нами як очуднена, яка репрезентує образ світу, в якому відкидаються закони причини й наслідку.

Отже, у текстах сучасної американської поезії синтаксичні конструкції через незвичність і оригінальність форми є дієвим засобом висунення смислових відтінків та найтонших нюансів значення. Лінгвокогнітивний принцип фігури і фону як інструмент аналізу синтаксичного висунених одиниць поетичних текстів сприяє поглибленню уявлень про специфіку породження, сприйняття і інтерпретації синтаксичних одиниць вірша.

Перспективу подальшого дослідження становить виявлення технік синтаксичного висунення в текстах модерної і постмодерної американської поезії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Амирова Т. А. Из истории лингвистики 20 века. Структурно-функциональное языкознание (истоки, направления, школы): [учеб. пособ.] / Тамара Александровна Амирова. – М.: ЧеРо, 1999. – 106 с.
2. Жаботинская С.А. Ономаσιологические модели и событийные схемы / С.А. Жаботинская // Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. – 2009. – № 837. – С. 3–14.
3. Кубрякова Е. С. Об интерпретанте знака / Е. С. Кубрякова // Славянская культура в современном мире: материалы III междунар. семинара. – К.: Киевский гос. лингвист. ун-т, Центр славистики, 1994. – С. 76–78. Тезисы пражского лингвистического кружка // Пражский лингвистический кружок: [ред. Кондратов Н. А.]. – М.: Прогресс, 1967. – С. 17–41.
4. Тынянов Ю. Н. Проблема стихотворного языка / Юрий Николаевич Тынянов. – М.: Советский писатель, 1965. – 302 с.
5. Шкловский В. Искусство как приём // О теории прозы / В. Шкловский. – М.: “Советский писатель”, 1983. – С. 9–25.
6. Шкловский В. Связь приёмов сюжетосложения с общими приёмами стиля // О теории прозы / В. Шкловский. – М.: “Советский писатель”, 1983. – С. 26–62.
7. Щирова И. А. Многомерность текста: понимание и интерпретация: [учеб. пособ.] / И. А. Щирова, Е. А. Гончарова. – СПб.: ООО “Книжный Дом”, 2007. – 472 с.
8. An Interview with Reuven Tsur [Електронний ресурс]. – 9 p. – Режим доступу: <http://www2.bc.edu/~richard/lcb/fea/tsurin/tsurmain.html>.
9. Dirven R. , Cognitive Exploration of Language and Linguistics / R. Dirven, M. Verspoor. – Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2004. – 274 p.

10. Langacker R. W. Foundations of Cognitive Grammar: Theoretical Prerequisites / R. W. Langacker. – Stanford: Stanford University Press, 1987. – V.1. – 516 p.
11. Stockwell P. Cognitive Poetics. An Introduction / P. Stockwell. – L.; N.Y.: Routledge, 2002. – 203 p.
12. Talmy L. Toward a Cognitive Semantics [Електронний ресурс]. V. 1 – The MIT Press. – 2000. – 565 p. – Режим доступу: <http://wings.buffalo.edu/linguistics/people/faculty/talmy/talmyweb/TCS.html>
13. Taylor J. R. Cognitive Grammar / J. R. Taylor. – Oxford: Oxford University Press, 2002. – 640 p.
14. Tsur R. Metaphor and figure-ground relationship: comparisons from poetry, music, and the visual arts / R. Tsur // Cognitive poetics: Goals, gains, and gaps / [Ed. by y Geert Brone, Jeroen Vandaele]. – Berlin, N.Y.: Mouton de Gruyter. – P. 237–278.
15. van Peer W. Stylistics and Psychology / W. van Peer // Investigations of Foregrounding. – L.: Groom Helm, 1986. – 220 p.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

16. **ATL:** The American Tradition in Literature / [Ed. By G. Perkins]. – N.Y.: Mc Crawhill, Inc, 1994. – 2115 с.
17. **Lowell PH:** Lowell A. Poems [Електронний ресурс]. – 101 p. – Режим доступу: http://www.poemhunter.com/ebooks/redirect.asp?ebook=1406&filename=amy_lowell_2004_9.pdf.
18. **OBAP:** The Oxford Book of American Poetry / [Ed. By David Lehman, John Brehm]. – Oxford, N.Y.: Oxford University Press, 2006. – 1132 p.
19. **PA:** The Postmoderns: The New American Poetry Revised / [Ed. by Donald Allen and George F. Butterick]. – N.Y.: Grove Weidenfeld, 1982. – 436 p.

АНОТАЦІЯ

У статті висвітлюється лінгвокогнітивна природа синтаксично висунених елементів сучасних американських поетичних текстів, що привертають увагу

читача через особливості власної формальної організації. Лінгвокогнітивним інструментом синтаксичного висунення є принцип фігури і фону, у термінах якого пояснюється специфіка сприйняття й інтерпретації читачем синтаксичних конструкцій вірша.

Ключові слова: синтаксична конструкція, синтаксичне висунення, фігура, фон, поетичний текст.

Ключевые слова: синтаксическая конструкция, синтаксическое выдвигание, фигура, фон, поэтический текст.

Key words: syntactic construction, syntactic foregrounding, figure, ground, poetic text.